

VẤN ĐỀ BỒI THƯỜNG THIẾT HẠI LIÊN QUAN ĐẾN TÌNH THẾ CẤP THIẾT

PHẠM VĂN TUYẾT*

Thiệt hại gây ra liên quan đến tình thế cấp thiết có thể là thiệt hại xảy ra đúng với yêu cầu của tình thế cấp thiết hoặc vượt quá yêu cầu đó. Bài viết xác định các trường hợp được coi là thiệt hại gây ra đúng với yêu cầu của tình thế cấp thiết và các trường hợp bị coi là thiệt hại gây ra vượt quá yêu cầu của tình thế cấp thiết; xác định mức thiệt hại vượt quá; nội dung bồi thường đối với thiệt hại xảy ra trong tình thế cấp thiết.

Từ khóa: Bồi thường thiệt hại, tình thế cấp thiết, đúng yêu cầu của tình thế cấp thiết, vượt quá yêu cầu của tình thế cấp thiết, phần thiệt hại vượt quá thiệt hại cần bảo vệ.

Ngày nhận bài: 20/07/2020; Biên tập xong: 14/08/2020; Duyệt đăng: 09/4/2021

Damages related to an emergency situation may occur in accordance with the requirement of an emergency situation or exceed that requirement. This article defines two aforementioned cases; determines the extent of exceeding damage; content of compensation for damage occurred in emergency situation.

Keywords: Compensation for damage, emergency situation, in accordance with the requirements of emergency situation, exceeding requirements of emergency situation, an amount of damage exceeds the damage to be protected.

Hướng tới việc bảo vệ lợi ích công cộng, quyền, lợi ích hợp pháp của các chủ thể khi các quyền lợi này đang đứng trước sự đe dọa trực tiếp của một nguy cơ đang thực tế diễn ra, luật hiện hành cho phép mọi chủ thể đều có quyền hành động để bảo vệ các lợi ích nói trên dù hành động đó có gây ra một thiệt hại. Gây thiệt hại trong tình thế cấp thiết không phải là hành vi xâm phạm quyền sở hữu, quyền khác đối với tài sản. Chủ sở hữu, chủ thể có quyền khác đối với tài sản không được cản trở người khác dùng tài sản hoặc cản trở người khác gây thiệt hại đối với tài sản đó để ngăn chặn, làm giảm mỗi nguy hiểm hoặc thiệt hại lớn hơn có nguy cơ xảy ra.¹

Trên cơ sở đó, Điều 595 BLDS năm 2015 đã xác định:

“1. Trường hợp thiệt hại xảy ra do vượt quá yêu cầu của tình thế cấp thiết thì người gây thiệt hại phải bồi thường phần thiệt hại

xảy ra do vượt quá yêu cầu của tình thế cấp thiết cho người bị thiệt hại.

2. Người đã gây ra tình thế cấp thiết dẫn đến thiệt hại xảy ra thì phải bồi thường cho người bị thiệt hại.”

Tuy nhiên, như thế nào là gây thiệt hại trong tình thế cấp thiết, khi nào bị coi là gây thiệt hại vượt quá yêu cầu của tình thế cấp thiết và nội dung bồi thường thiệt hại liên quan đến tình thế cấp thiết vẫn là những vấn đề còn nhiều tranh cãi và còn nhiều bất cập trong thực tiễn áp dụng.

1. Các yêu cầu của tình thế cấp thiết

“Tình thế cấp thiết trong pháp luật hình sự là một trong các tình tiết loại trừ tính chất nguy hiểm cho xã hội của hành vi gây thiệt hại”², còn trong pháp luật dân sự, tình thế cấp thiết là một trong các trường hợp loại trừ trách nhiệm bồi thường thiệt hại. Nói

¹ Xem Điều 171 Bộ luật dân sự (BLDS) năm 2015

* Phó Giáo sư, Tiến sĩ, Trường Đại học Luật Hà Nội

² Hoàng Văn Hùng, “Tìm hiểu bản chất của tình thế cấp thiết”, Tạp chí Luật học

cách khác, gây thiệt hại đúng với yêu cầu của tình thế cấp thiết không bị coi là tội phạm (về mặt hình sự) và không phải bồi thường thiệt hại (về mặt dân sự) nên khái niệm về tình thế cấp thiết đã được xác định cả trong Bộ luật hình sự và BLDS của nước ta. Khoản 1 Điều 171 BLDS năm 2015 xác định: *“Tình thế cấp thiết là tình thế của người vì muốn tránh một nguy cơ đang thực tế đe dọa trực tiếp lợi ích công cộng, quyền, lợi ích hợp pháp của mình hoặc của người khác mà không còn cách nào khác là phải có hành động gây một thiệt hại nhỏ hơn thiệt hại cần ngăn chặn”*.

Từ quy định trên, có thể thấy chỉ được coi là gây thiệt hại đúng với yêu cầu của tình thế cấp thiết nếu hành vi gây thiệt hại đã đáp ứng đủ bốn yêu cầu sau đây:

- Mục đích của hành vi gây thiệt hại là nhằm bảo vệ lợi ích khác

Khi thực hiện hành vi gây thiệt hại, người gây thiệt hại phải có ít nhất một trong các mục đích: Bảo vệ lợi ích công cộng; bảo vệ quyền, lợi ích hợp pháp của người khác; bảo vệ quyền, lợi ích hợp pháp của mình.

Như vậy, việc xác định điều kiện này là nhằm chống lại các trường hợp lợi dụng tình thế cấp thiết để gây thiệt hại mà không nhằm mục đích bảo vệ lợi ích công cộng, quyền, lợi ích của các chủ thể khác. Khi tình thế cấp thiết xảy ra, hành vi gây thiệt hại phải là hành vi liên quan trực tiếp đến việc ngăn chặn nguy cơ thực tế, chẳng hạn như hành vi ủi một đoạn tường xây cho xe cứu hỏa có thể vào để chữa đám cháy. Vì thế, việc gây thiệt hại sẽ bị coi là không nhằm mục đích trên nếu:

i) Không liên quan đến việc ngăn chặn nguy cơ thực tế đang diễn ra;

ii) Có căn cứ khác để chứng minh rằng người gây thiệt hại không có mục đích nêu trên.

- Thiệt hại gây ra phải nằm trong thời gian nguy cơ đang tồn tại và đe dọa trực tiếp đến các lợi ích cần bảo vệ

Nguồn gốc hình thành nguy cơ đe dọa đến lợi ích cần bảo vệ tương đối đa dạng, có thể là hành vi của con người, do sức vật hoặc sức mạnh của tự nhiên. Trong đó, các nguy cơ là sức mạnh của tự nhiên có thể đến từ nguyên nhân là sự biến đổi tự nhiên như bão lũ, hỏa hoạn do sét, có thể đến từ nguyên nhân là hành vi của con người như hỏa hoạn do con người gây ra. Ngoài ra, nguy cơ là hành vi của con người cũng được coi là tình thế cấp thiết nếu sự nguy hiểm chưa diễn ra (nhưng đe dọa sẽ diễn ra ngay tức khắc). Ví dụ, một tên tội phạm đe dọa sẽ giết chết ba con tin nếu viên cảnh sát không phá hủy chiếc xe dùng để đuổi bắt hắn và phải lui ra để hắn tẩu thoát. Đây chính là một điểm khác của tình thế cấp thiết so với phòng vệ chính đáng. Trong phòng vệ chính đáng, nguồn gây ra thiệt hại là hành vi trái pháp luật của con người đang diễn ra.³

Chỉ được coi là cấp thiết nếu đó là tình trạng đứng trước một nguy cơ đang diễn ra. Chẳng hạn, một đám cháy sẽ chỉ có nguy cơ gây thiệt hại khi nó đang cháy nên việc gây ra thiệt hại khi đám cháy đã chấm dứt sẽ không được coi là gây thiệt hại trong tình thế cấp thiết. *“Sự nguy hiểm đang đe dọa gây ra thiệt hại có thể phát sinh từ nhiều nguồn khác nhau như: Thiên tai, do sự tấn công của súc vật,... Điều đó, có nghĩa là sự nguy hiểm đang đe dọa gây ra thiệt hại phải là sự nguy hiểm đe dọa ngay tức khắc thì mới được coi là trong trường hợp tình thế cấp thiết, nếu sự nguy hiểm đó chưa xảy ra hoặc đã kết thúc thì không được coi là gây ra thiệt hại trong tình thế cấp thiết”*⁴.

Mặt khác, việc gây thiệt hại từ nguy cơ đó phải là có thật. Tình thế cấp thiết không thể là sự suy đoán, vì vậy việc gây thiệt hại trước khi nguy cơ diễn ra một cách thực tế cũng không được coi là gây thiệt hại trong tình thế cấp thiết. *“Sự nguy hiểm đang đe dọa*

³ Xem Giáo trình Luật Hình sự Việt Nam phần chung (2008), Đại học Cần Thơ, trang 96.

⁴ “Tình thế cấp thiết” – Nhóm phóng viên thực hiện. Báo điện tử Pháp luật Việt Nam ngày 22/11/2016

phải là sự nguy hiểm thực tế. Sự nguy hiểm không chứa đựng khả năng thực tế gây ra hậu quả cho xã hội mà chỉ do người gây thiệt hại tưởng tượng ra thì không được coi là gây thiệt hại trong tình thế cấp thiết. Mối quan hệ nhân quả giữa sự nguy hiểm với các lợi ích cần bảo vệ là mối quan hệ tất yếu, nếu không có biện pháp thì hậu quả tất yếu sẽ xảy ra”⁵. “Nguồn nguy hiểm chẳng những đang tồn tại mà còn phải là nguồn nguy hiểm có khả năng gây ra thiệt hại đến các lợi ích nhất định nếu không được ngăn chặn. Nếu nguồn nguy hiểm không chứa đựng khả năng gây thiệt hại thì việc gây thiệt hại (để ngăn chặn nguồn nguy hiểm) không được coi là gây thiệt hại trong tình thế cấp thiết. Ví dụ, một thuyền trưởng quan sát thấy chim ưng biển bay nháo nhác, theo kinh nghiệm của mình, ông ta cho đây là loài chim báo bão, nghĩ là bão sắp tới. Thuyền trưởng ra lệnh ném hàng hóa xuống biển để tàu nhẹ, tránh bị bão nhấn chìm. Tuy nhiên, thực tế thì bão không đến. Việc làm này không được coi là gây thiệt hại trong tình thế cấp thiết”⁶.

- Việc gây thiệt hại phải là sự lựa chọn cuối cùng và duy nhất

Với nguyên tắc chung, quyền và lợi ích hợp pháp của mọi chủ thể đều được tôn trọng và bảo vệ, không thể vì lợi ích của chủ thể này mà xâm phạm lợi ích của chủ thể khác. Vì thế, khi thực hiện hành vi nhằm bảo vệ các lợi ích đang bị nguy cơ thực tế đe dọa, trong trường hợp có thể, người thực hiện hành vi nói trên phải tránh những thiệt hại. Chỉ được phép gây thiệt hại để thực hiện hành vi ngăn chặn nguy cơ thực tế trong trường hợp không còn bất kỳ một sự lựa chọn nào khác. Ví dụ, xe cứu hỏa vào chữa một đám cháy bằng một ngõ nhỏ làm sạt hiên nhà của người dân sống trong ngõ đó và dẫn đến ngôi nhà bị sập hoàn toàn, trong khi còn có đường đi khác rộng hơn và nếu đi bằng đường này sẽ không gây thiệt hại thì hành

vi gây thiệt hại của người lái xe chữa cháy bị coi là không đáp ứng yêu cầu này vì anh ta có thể lựa chọn lối đi khác để tránh việc gây thiệt hại.

- Thiệt hại gây ra phải nhỏ hơn thiệt hại cần ngăn chặn

Sẽ chẳng có ý nghĩa gì khi thay thiệt hại này bằng một thiệt hại khác mà thiệt hại xảy ra lại bằng hoặc lớn hơn thiệt hại cần tránh. Vì thế, yêu cầu này đòi hỏi người thực hiện hành vi ngăn chặn nguy cơ thực tế phải cân nhắc trước khi gây thiệt hại tới một lợi ích của người khác. Tuy nhiên, lấy tiêu chí nào để “cân, đong, đo, đếm” thiệt hại nào nhỏ hơn thiệt hại nào là một thực tế đầy khó khăn. Thông thường, nếu có đủ điều kiện để giả định nguy cơ thực tế gây ra toàn bộ thiệt hại là bao nhiêu về mặt vật chất thì tiêu chí để so sánh chính là sự định lượng về mặt vật chất giữa hai lợi ích là lợi ích tránh được thiệt hại và lợi ích bị thiệt hại. Ví dụ, đám cháy một ngôi nhà giữa cánh đồng thì thiệt hại toàn bộ chỉ là giá trị vật chất của một ngôi nhà đó nên có thể so sánh lớn, nhỏ giữa thiệt hại tránh được với thiệt hại xảy ra. Tuy nhiên, trong trường hợp cháy một ngôi nhà tranh nhưng có thể lây lan đến một dãy nhà liền kề thì thiệt hại gây ra để cứu đám cháy đó nếu chỉ là vật chất thì bao nhiêu cũng được coi là nhỏ hơn thiệt hại cần tránh. Mặt khác, nếu gây thiệt hại về sức khỏe, tính mạng của người này khi thực hiện hành vi ngăn chặn nguy cơ thực tế đang đe dọa đến các quyền, lợi ích, thậm chí đến tính mạng của người khác thì việc có thể xác định mức độ lớn, nhỏ của sự thiệt hại không cũng là vấn đề còn nhiều tranh cãi.

Chúng tôi cho rằng, sức khỏe, tính mạng của con người là vô giá, không thể định lượng bằng vật chất nên không thể gây thiệt hại về sức khỏe, tính mạng của người này để ngăn chặn nguy cơ, dù nguy cơ đó đang đe dọa đến tính mạng của người khác. Vì vậy, chỉ xác định thiệt hại gây ra nhỏ hay lớn hơn thiệt hại cần

⁵ “Tình thế cấp thiết” – Nhóm phóng viên thực hiện.

Báo điện tử Pháp luật Việt Nam ngày 22/11/2016

⁶ Xem Giáo trình Luật hình sự Việt Nam phần chung (2008), Đại học Cần Thơ, trang 96.

ngăn chặn nếu thiệt hại gây ra là thiệt hại về vật chất.

Mặt khác, khi luật quy định rằng: *“Trường hợp thiệt hại xảy ra do vượt quá yêu cầu của tình thế cấp thiết thì người gây thiệt hại phải bồi thường phần thiệt hại xảy ra do vượt quá yêu cầu của tình thế cấp thiết cho người bị thiệt hại”*⁷ thì *“phần thiệt hại xảy ra do vượt quá yêu cầu của tình thế cấp thiết”* được hiểu thế nào cũng là vấn đề cần bàn tới. Chẳng hạn, để đưa xe cứu hỏa vào chữa đám cháy trong khuôn viên của một doanh nghiệp, do cổng hẹp nên lực lượng chữa cháy phải đập một đoạn tường rào. Tuy nhiên, chỉ cần đập khoảng 5 đến 6m nhưng lực lượng chữa cháy đập đổ khoảng 10m tường rào thì 4m tường bị đập không cần thiết có bị coi là *“vượt quá yêu cầu của tình thế cấp thiết không”* và có phải bồi thường hay không? Chúng tôi cho rằng về bản chất, 4m tường rào bị đập không cần thiết bị coi là *“vượt quá yêu cầu”* (vì thực tế chỉ cần đập 6m là xe có thể vào được). Tuy vậy, theo quy định của pháp luật hiện hành thì lại không phải bồi thường nếu toàn bộ giá trị của 10m tường đó nhỏ hơn thiệt hại cần ngăn chặn.

2. Nội dung bồi thường thiệt hại

Theo sự phân tích trên, việc gây thiệt hại nếu đáp ứng đủ cả bốn yêu cầu thì được coi là gây thiệt hại đúng với yêu cầu của tình thế cấp thiết và do đó, người gây thiệt hại không phải bồi thường. Ngược lại, nếu thiếu một trong bốn yêu cầu trên thì bị coi là gây thiệt hại do vượt quá yêu cầu của tình thế cấp thiết và người gây thiệt hại phải bồi thường. Tuy nhiên, việc bồi thường cần phải được xác định trong các trường hợp cụ thể sau đây:

i) Nếu việc gây thiệt hại không đáp ứng cả ba yêu cầu hoặc không đáp ứng một trong ba yêu cầu (mục đích của hành vi gây thiệt hại là nhằm bảo vệ lợi ích khác; thiệt hại gây ra phải nằm trong thời gian nguy cơ đang tồn tại và đe dọa trực

tiếp đến các lợi ích cần bảo vệ; việc gây thiệt hại phải là sự lựa chọn cuối cùng và duy nhất) thì *“phần thiệt hại xảy ra do vượt quá yêu cầu của tình thế cấp thiết”* được hiểu là toàn bộ thiệt hại xảy ra và vì vậy, người gây thiệt hại phải bồi thường toàn bộ thiệt hại đó.

ii) Nếu việc gây thiệt hại đáp ứng đủ cả ba điều kiện trên nhưng thiệt hại xảy ra lại lớn hơn thiệt hại cần tránh (không đáp ứng yêu cầu thứ tư) thì người gây thiệt hại chỉ phải bồi thường phần thiệt hại vượt quá (lớn hơn) phần thiệt hại cần tránh. Chẳng hạn, để cho xe cứu hỏa vào dập tắt đám cháy một ngôi nhà tranh trị giá tối đa khoảng 50 triệu đồng, A đã làm sập hiên nhà của B và trị giá thiệt hại là 70 triệu đồng thì A phải bồi thường phần vượt quá là 20 triệu đồng.

iii) Nếu việc gây thiệt hại đáp ứng cả bốn yêu cầu của tình thế cấp thiết thì người gây ra tình thế cấp thiết phải bồi thường toàn bộ thiệt hại xảy ra.

iv) Nếu việc gây thiệt hại không đáp ứng điều kiện thứ tư (thiệt hại xảy ra lớn hơn thiệt hại cần ngăn ngừa) thì người gây ra tình thế cấp thiết chỉ phải bồi thường phần thiệt hại tương ứng với thiệt hại cần ngăn ngừa.

3. Những bất cập cần khắc phục

Do luật chưa xác định cụ thể về các nguồn gốc dẫn đến tình thế cấp thiết cũng như chưa quy định cụ thể về các yêu cầu của tình thế cấp thiết và việc bồi thường khi thiếu yêu cầu đó nên dẫn đến thực tế có nhiều trường hợp gây thiệt hại mà không thể xác định được việc gây thiệt hại đó có phải là do thực hiện tình thế cấp thiết hay không, người gây ra thiệt hại phải bồi thường như thế nào.

Ví dụ, vừa qua báo chí đăng tải vụ lái xe Đỗ Văn Tiến (Hải Phòng) đã cố gắng đánh lái khi hai nữ sinh bất ngờ ngã trước xe. Theo đó, khoảng 13h ngày 29/3/2018, tài xế Đỗ Văn Tiến điều khiển xe tải chở đá theo hướng quốc lộ 10 về thị trấn

⁷ Khoản 1, Điều 595 BLDS năm 2015

Núi Đèo (huyện Thủy Nguyên). Khi đi đến địa phận xã Hòa Bình, huyện Thủy Nguyên, bất ngờ hai cô gái đi trên xe máy đã va chạm một phương tiện khác, ngã ra đường. Lúc này xe của anh Tiến đi tới, để cứu hai người vừa ngã, anh Tiến liền đánh lái tránh. Cú đánh lái quá gấp đã khiến xe tải do anh Tiến lái va chạm với 2 ô tô đỗ bên đường rồi bị lật nghiêng. Sau vụ việc anh Tiến chỉ bị thương nhẹ. Hai cô gái may mắn thoát nạn đã nhanh chóng rời khỏi hiện trường.

Về thực tế, toàn bộ số tiền sửa hai chiếc xe bị hỏng (xe Toyota hơn 245 triệu, xe Kia hơn 9,9 triệu) đã được anh Tiến thanh toán bằng số tiền của những người hảo tâm đóng góp. Tuy nhiên về pháp luật, vụ việc này có phải là tình thế cấp thiết hay không, anh Tiến có phải bồi thường thiệt hại cho các chủ xe hay không là những vấn đề còn khá nhiều ý kiến khác nhau giữa các luật sư, các chuyên gia pháp lý.

Để có đủ cơ sở để giải quyết những trường hợp tương tự như vụ việc đã nêu, pháp luật cần bổ sung những vấn đề sau đây:

- Cần xây dựng chuẩn khái niệm “tình thế cấp thiết”

Cả Bộ luật hình sự và BLDS đều định nghĩa: “*Tình thế cấp thiết là tình thế của người vì muốn tránh một nguy cơ đang thực tế đe dọa trực tiếp lợi ích công cộng, quyền, lợi ích hợp pháp của mình hoặc của người khác mà không còn cách nào khác là phải có hành động gây một thiệt hại nhỏ hơn thiệt hại cần ngăn chặn*”.

Chúng tôi cho rằng, định nghĩa trên chưa lột tả được bản chất của tình thế cấp thiết và dường như đó là định nghĩa về “*Gây thiệt hại trong tình thế cấp thiết*”, bởi tình thế cấp thiết là “*một nguy cơ thực tế*” chứ không phải là “*tình thế của người vì muốn tránh một nguy cơ thực tế*”. Vì vậy, cần phải có một định nghĩa về tình thế cấp thiết với nội hàm chỉ ra được những căn nguyên dẫn đến “*một nguy cơ đang thực tế đe dọa trực tiếp lợi ích công cộng, quyền, lợi ích hợp pháp*”.

Chúng tôi kiến nghị xây dựng khái niệm này như sau: “*Tình thế cấp thiết là nguy cơ xảy ra do hành vi của con người, do tài sản, do biến đổi của tự nhiên đang thực tế đe dọa trực tiếp lợi ích công cộng, quyền, lợi ích hợp pháp của một chủ thể nhất định*”.

- Cần xây dựng chuẩn khái niệm “gây thiệt hại đúng với yêu cầu của tình thế cấp thiết”

Khi đứng trước một nguy cơ thực tế đang đe dọa trực tiếp đến lợi ích công cộng, quyền, lợi ích hợp pháp của mình hoặc của người khác, mọi người đều lựa chọn cách hành động để ngăn chặn nguy cơ đó. Sự lựa chọn này có thể gây ra thiệt hại cho các chủ thể khác mà người gây thiệt hại không phải bồi thường nếu hành động gây thiệt hại đúng với yêu cầu của tình thế cấp thiết. Trái lại, nếu thiệt hại gây ra không đúng với yêu cầu của tình thế cấp thiết thì người đó phải bồi thường thiệt hại. Vì lẽ đó, chúng tôi cho rằng cần xây dựng khái niệm về gây thiệt hại đúng với yêu cầu của tình thế cấp thiết như sau: “*Gây thiệt hại đúng với yêu cầu của tình thế cấp thiết là việc một người vì muốn tránh những thiệt hại do tình thế cấp thiết gây ra đối với lợi ích công cộng, quyền, lợi ích hợp pháp của mình hoặc của người khác mà không còn cách nào khác là phải có hành động gây một thiệt hại nhỏ hơn thiệt hại cần ngăn chặn*”.

- Cần xác định cách giải quyết bồi thường trong trường hợp tình thế cấp thiết không phải do con người gây ra

Khoản 2 Điều 595 BLDS năm 2015 chỉ quy định “*người đã gây ra tình thế cấp thiết dẫn đến thiệt hại xảy ra thì phải bồi thường cho người bị thiệt hại*” mà chưa dự liệu trường hợp tình thế cấp thiết không có nguồn gốc từ con người (ví dụ như do sét đánh dẫn đến cháy nhà). Vì thế, ai là người phải gánh chịu thiệt hại nếu thực tế xảy ra một thiệt hại đúng với yêu cầu của tình thế cấp thiết mà không có người gây ra tình thế cấp thiết đó đang còn là một sự bỏ ngỏ của pháp luật./.